

СВОБОДА СОВІСТІ У ВІЙСЬКУ

Журнал "Людина і світ" не раз звертався до проблем духовної опіки у Збройних Силах України. Зрештою було вирішено провести в редакції засідання "круглого столу" за участю фахівців з Київського військового гуманітарного інституту та Інституту стратегічних досліджень. У дискусії на тему "Якою має бути свобода совісті у Збройних Силах України" взяли участь доктор філософських наук Володимир Танчер, доктор історичних наук Олександр Уткін, кандидати філософських наук Олена Сапелкіна, Світлана Русакова (КВГІ), Сергій Здіорук (Інститут стратегічних досліджень) та начальник науково-дослідної групи наукового центру КВГІ майор Юрій Валігурський. Вели засідання "круглого столу" начальник цього центру полковник Сергій Лисенко та головний редактор журналу "Людина і світ" Віктор Єленський.

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ:

- Скажу відверто: спроби створення якогось церковно-військового симбіозу в сусідній Росії не додають наснаги обговорювати проблему "Церква і армія". Постійні зустрічі ієрархів з генералітетом, схвалення Павлом Грачовим позиції РПЦ, яка, за його словами, першою підтримала армію в Чечні, угоди між Московською патріархією і міністерствами оборони, внутрішніх справ... Нарешті, військові паради на церковні свята, пропозиція застигати по команді "Струнко!" перед храмом, формування православних військових частин, а з іншого боку - лише дванадцять священнослужителів, які підписали листа до Б. Єльцина з проханням покінчити з чеченською війною... Здається, в Церкву просякає важкий мілітарний дух, і багато хто там приходять у захват від брязкання зброєю, військових штандартів та ультрапатріотичних гасел над ротною іконою. А до чого прагнемо ми в Україні, коли поєднуємо в одному реченні такі різні установи, як Церква і військо?

Сергій ЛИСЕНКО:

- Я гадаю, ми хочемо беззастережно забезпечити військовослужбовцям гарантовану їм Конституцією свободу совісті. Але як це здійснити найоптимальнішим чином, якою має бути духовна опіка над військовиками, де межа присутності Церкви у Збройних Силах за умови відокремлення її від держави і взагалі якою має бути ця присутність - усі ці питання нам належить обговорити.

Володимир ТАНЧЕР:

- Передусім видається необхідним окреслити рамки присутності Церкви у війську. Давайте виходити з того, що армія - це потужне знаряддя здійснення державної політики. Отже, бути поза політикою вона не може. Про деполітизацію армії можна і треба говорити лише в тому розумінні, що вона не повинна бути ареною змагань політичних сил та об'єктом впливу різних партій. Що ж до діяльності Церкви у війську, то вона і можлива, і необхідна. Релігійні інституції в армії мають розв'язати складне, але посильне для них завдання - добитися поєднання високогуманних моральних настанов з усвідомленням громадянського обов'язку захисту Батьківщини зі зброєю в руках.

Як на мене, Церква повинна задовольняти духовні потреби солдат та офіцерів, займатись місіонерською діяльністю у Збройних Силах, прилучати військовиків до відзначення релігійних свят. Словом, опіка має бути суто духовною і не над усім складом військ, а над тими військовослужбовцями, які цього потребують.

Олександр УТКІН:

- Не можна, однак, не помічати, що реалізація Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" (який, на мою думку, увібрав не лише елементи світового досвіду врегулювання державно-церковних відносин, а й те позитивне, що було нагромаджено у цій царині УНР) зустрічає на своєму шляху численні перепони. Одна з них - це багатосторонній міжцерковний конфлікт, який підсилюється правовим нігілізмом і політичною боротьбою. Природно, що за цих умов існує серйозне занепокоєння можливістю перенесення міжконфесійних суперечок на армійський ґрунт.

Тим більше, що у війську служать прихильники великої кількості релігійних течій...

Юрій ВАЛІГУРСЬКИЙ:

- Справді, наше опитування 150 військовослужбовців Хмельницького гарнізону засвідчило, що серед них є представники десяти різних церков і релігійних спільнот.

Сергій ЗДІОРУК:

- І все-таки досвід співпраці церков у справі духовної опіки над військом уже є. 21 липня 1994 р. три православні церкви, римо- та греко-католицькі церкви, церкви євангельських християн - баптистів, п'ятидесятників та адвентистів сьомого дня утворили Міжцерковну раду з питань душпастирської роботи у військових частинах України. Уже відбулося кілька її засідань. Рада пропонує всім релігійним організаціям України чітко визначитися щодо можливості захисту України їхніми вірними зі зброєю в руках. Ті, хто заперечує саму можливість брати до рук зброю, мають виробити спільну позицію щодо душпастирської опіки в рамках альтернативної державної служби.

Світлана РУСАКОВА:

- Питання альтернативної служби є доволі складним і має різні моделі розв'язання. Скажімо, у Німеччині з 1961 р. громадяни мають право відмовлятися від призову до бундесверу за релігійними, філософськими та іншими переконаннями. Для цього призовник має вмотивувати свою відмову перед федеральним відділом з альтернативної служби. Якщо мотиви переконливі, цей орган виносить остаточне рішення про заміну військової служби альтернативною. За статистикою, у Німеччині 90% "відмовників" одержують право на проходження альтернативної служби.

Дос'є "ЛІС"

Згідно з ухваленим у травні 1992 р. Законом України про альтернативну службу, право на неї мають "за наявності дійсних релігійних переконань громадяни України, які належать до діючих згідно з законодавством релігійних організацій, віровчення яких не припускає користування зброєю та службу в Збройних Силах..." (ст. 2). 1992 р. право на альтернативну службу отримали 255 призовників; 1993 р. - 554; 1994 р. - 702 і під час весняного призову 1995 р. до Збройних Сил України - 363 особи. Поза сумнівом, вітчизняна модель альтернативної служби звучує, порівняно із західною (Німеччина, Італія, Франція, Австрія, Швеція, Швейцарія), коло осіб, які можуть на неї претендувати. Але військові експерти стверджують, що впровадження західної моделі здатне призвести до стрімкого зростання некомплекту особового складу, а також до розмаїття усвідомлення необхідності збройного захисту Вітчизни у свідомості молоді. Зрештою, будьмо відверті: ані духовні, ані політичні, ані економічні умови не дають сьогодні Україні змоги надавати право на альтернативну службу всім бажаючим.

Сергій ЛИСЕНКО:

- Однак повернімося до тих віруючих, які виявили бажання служити у війську й захищати Батьківщину зі зброєю в руках. Цілком очевидно, що держава, яка гарантує на своїй території свободу совісті, має подбати, аби військовослужбовці - християни, мусульмани, іудеї та інші - мали змогу задовольняти свої релігійні потреби...

Юрій ВАЛІГУРСЬКИЙ:

- На жаль, таку можливість мають далеко не всі віруючі. Наші дослідження засвідчили, що 51,8% віруючих військовослужбовців не мають змоги регулярно відвідувати храм чи молитовний будинок, а 26,8% позбавлені її взагалі. Зважмо й на те, що досить часто прихильники певного віровизнання проходять військову службу в місцевостях, де їх релігійна спільнота не має поширення і, відповідно, - культових приміщень.

Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ:

- Отже, так чи інакше, ми знов опинилися перед питанням про інститут військових капеланів, який існує в багатьох арміях світу...

Олена САПЕЛКІНА:

- Так, але зарубіжний досвід не завжди може бути прийнятний для нас. У Сполучених Штатах священники-військовослужбовці користуються усіма правами та привілеями відповідного рангу офіцерського складу й отримують платню за свою службу. Чи можуть собі дозволити сьогодні такі витрати Збройні Сили України?

Досє "ЛІС"

Діяльність капеланської служби в армії США очолює Рада у справах військових капеланів, яка входить до складу міністерства оборони. У дивізіях, бригадах, полках, військових навчальних закладах створено відділення капеланів у складі 2-3 священників та їхніх помічників із старослужбовців-сержантів, які одержали відповідну підготовку.

Інститут капеланів фінансується урядом. У 1980 р. у Збройних Силах США служило понад три тисячі священників та понад п'ять тисяч помічників-мирян. Їх утримання обходилося у 80 мільйонів доларів. Приблизно 80% військових священників - протестанти; 16% - католики; 4% - іудеї. Система капеланської служби у війську ФРН багато у чому відмінна від американської. Будь-яке зареєстроване релігійне товариство має тут право створювати капеланську службу у військових частинах. Перевага віддається протестантам і католикам. Їхні церкви уклали відповідні угоди з державою, яка є гарантом реалізації права свободи віросповідання у Збройних Силах, а також бере на себе необхідні витрати на організацію капеланської служби. Німецький капелан не є військовослужбовцем і здійснює свої обов'язки у війську за сумісництвом. Його діяльність не регламентується жодними державними директивами. Капеланська служба у бундесвері - це суто релігійна діяльність: офіцери не мають права втручатися до неї, а військовий священник не має права командувати військовослужбовцями. Солдату у ФРН дозволяється відвідувати місцеву релігійну громаду, богослужіння в місці розташування своєї частини у спеціально відведених для цього приміщеннях за попереднім погодженням з командуванням. Віруючі військовослужбовці можуть брати участь у богословських семінарах, конференціях та інших церковних заходах. Поза сумнівом, німецька модель не потребує від держави таких витрат, як американська. Але справа не тільки, а може, і не стільки в коштах. Немає однастайності щодо інституту капеланів і у військових колективах українських Збройних Сил. 45,7% опитаних офіцерів вважають, що настав час його запровадити. Це, на їхню думку, сприятиме зміцненню дисципліни, зменшенню можливості конфліктних ситуацій, підвищенню морального та культурного рівня військовослужбовців. Але 54,3% опитаних офіцерів вважають, що наразі немає потреби та можливості запроваджувати посаду військового священника. Перешкоди цій справі добре відомі; серед них, насамперед, - міжцерковні негаразди.

Сергій ЗДІОРУК:

- Саме тому видається необхідним підійти до справи впровадження інституту військових священників якомога відповідальніше. Спираючись на ті напрацювання, які вже здійснено в Україні, - а цілою низкою наукових, військових, громадських та релігійних інституцій зроблено вже чимало - маємо змогу окреслити можливу схему становлення душпастирської опіки у війську. Очевидно, на першому етапі це буде вивчення можливостей організації капеланської служби, організація душпастирювання силами наявних церковних структур, можливо - створення певного координаційного органу, який виробить положення про пастирську опіку у Збройних Силах і подасть його на затвердження Головнокомандуючому - Президентові України.

Священнослужителів, яких буде рекомендовано релігійними організаціями до праці у війську, слід готувати за спеціальними програмами й після цього атестувати. На час їхньої роботи необхідно укладати контракти з відповідними військовими частинами.

На другому етапі становлення капеланської служби випускники духовних навчальних закладів, які виявили бажання і здатність працювати у війську, проходять додаткову підготовку у, скажімо, Київському військовому гуманітарному інституті й отримуватимуть магістерський диплом. Після висвячення їх можна буде

направляти у військові частини. Це, повторюю, ще тільки схема, яку належить і коригувати, і, можливо, в чомусь змінювати і, звичайно, наповнювати реальним змістом.

Від редакції:

Питання свободи совісті у Збройних Силах і впровадження там інституту • військових священиків є, як бачимо, дуже складним. Міжнародна науково-практична конференція "Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання" (Київ, 1995 р.), де виступали старші офіцери й капелани збройних сил багатьох держав, а також представники Міжнародної асоціації військових християнських товариств, засвідчила: наша соціально-політична та економічна реальність поки що не дуже стикається із західними зразками. Однак Україна продовжує пошук прийнятної моделі духовної опіки над своїми громадянами-військовослужбовцями. До речі, нещодавно створено Братство військовослужбовців-християн України, а Київ готується прийняти представницьку міжнародну конференцію "Християнська любов і військовий обов'язок".

ПРАВО НА АЛЬТЕРНАТИВНУ (НЕВІЙСЬКОВУ) СЛУЖБУ В УКРАЇНІ

Право на альтернативну (невійськову) службу для осіб, які з огляду на свої релігійні (а в деяких західних країнах - ще й етичні та філософські) переконання не можуть брати в руки зброю, невід'ємний елемент демократичного правового суспільства. Значущість реалізації цього права була усвідомлена свого часу навіть більшовиками, які 4 січня 1919 р. оприлюднили декрет "Про звільнення від військової повинності з релігійних переконань". Цей декрет, котрий надавав особам, що не можуть за своїми переконаннями брати участь у військовій службі, право заміни цієї служби санітарною "головно - у заразних шпиталях" за рішенням народного суду, був одним з елементів радянської політики залучення на свій бік визнавачів релігій, які утискалися царатом.

Пізніше, однак, це право було обмежене, декрет застосовувався лише до осіб, які належали до релігійних спільнот, відомих своїми антимілітаристськими настроями ще до 1917 р. Суди відмовляли у праві на альтернативну службу й тим особам, які служили в царському війську. Партійна і військова верхівка однозначно вважала декрет шкідливим.

20 червня 1920 р. на засіданні пленуму ЦК КП(б)У командуючий збройними силами України і Криму М. Фрунзе запропонував доповнити тези про антирелігійну пропаганду таким пунктом: "У зв'язку з масовим поширенням сектантства на Україні і створюваною цим загрозою обороноздатності республіки визнати необхідним: не звільняти сектантів від військової служби".

Зрештою в серпні 1926 р. декрет було скасовано. Радянське законодавство в подальшому не знало права на заміну військової служби альтернативною, і ще напередодні й під час горбачовських реформ лише в Україні десятки юнаків з сімей свідків Єгови, адвентистів-реформістів тощо притягалися до кримінальної відповідальності за статтею 72 КК УРСР. Причому оскільки зазначена стаття передбачала відповідальність не за відмову від військового обов'язку, а за "ухилення від чергового призову на дійсну військову службу", деякі віруючі відбували покарання двічі, а то й тричі, стаючи тим самим в очах держави "рецидивістами".

Євангельські християни-баптисти і п'ятидесятники фільтрувалися ще на стадії військкоматів і потрапляли до будбатів, де їм вдавалося нести службу, не беручи до рук зброї і не складаючи військової присяги. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" (квітень 1991 р.) нарешті передбачив можливість "заміни виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань". Згодом у Конституції 1996 р. було зафіксовано, що "у разі, якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою)